

EKONOMINIO IŠSIVYSTYMO LYGIS IR AUGIMO TEMPAI

A. VENGRYS

Šiuolaikiniame pasaulyje vyksta arši kova tarp atmiršančio kapitalizmo ir augančio, tvirtėjančio socializmo. Ekonomikos augimo tempai tapo itin svarbia ne tik ekonominės teorijos, bet ir ūkinės praktikos problema. Nuo ekonomikos augimo tempų priklauso tas laiko tarpas, kuris reikalingas socializmui ekonomiškai visiškai nugalėti kapitalizmą. Aukštesni negu kapitalizmo socialistinės ekonomikos augimo tempai yra ryškus vis labiau artėjančios jos pergalės rodiklis. Dėl to buržuazinė politinė ekonomija įvairiausiomis „augimo teorijomis“ stengiasi iš vienos pusės parodyti, kad ir kapitalizmas gali vystytis „racionalia linija“ ir didinti savo augimo tempus, o iš kitos — stengiasi įrodyti, kad spartūs socialistinės ekonomikos augimo tempai neišvengiamai insių „gesti“, kai socializmas pasieks „ekonominio subrendimo“ stadiją.

TSRS ir kitų socialistinių šalių pramonės augimo tempų sulėtėjimą pastaraisiais metais, ir kai kurie tarybiniai ekonomistai stengiasi paaiškinti aukštu ekonomikos išsivystymo lygiu, kuris, neva, vedas į ekonominio augimo tempų sulėtėjimą (23, p. 213).

Taigi marksistinei ekonominei teorijai iškykla uždavinys išnagrinėti ryšį tarp ekonominės sistemos augimo tempų ir jos išsivystymo lygio, nusakyti pačias bendriausias ekonominės sistemos augimo tempų tendencijas. Deja, iki šiol šis svarbus klausimas marksistinėje ekonominėje literatūroje nėra plačiau nagrinėjamas, jei neskaityti kelių bendrų pastabų dėl ekonominės sistemos augimo tempų „gesimo“.

Straipsnyje ir bandoma, daugiau teoriniu požiūriu, panagripėti minėtąjį klausimą.

Bendras teorinis ekonominės sistemos augimo modelis

Ekonominė sistema — tai visuomeninės gamybos sistema, gamybinių jėgų ir gamybinių santykių vienybė. Šios sistemos augimas pasireiškia tiek gamybinių jėgų raida, tiek gamybinių santykių vystymusi. Kadangi tam tikros nuosavybės gamybos priemonėms rėmuose gamybiniai santykiai kokybiškai iš esmės nesikeičia, tai tos nuosavybės formos viešpatavimo laikotarpiu ekonominės sistemos augimas pasireiškia tik gamybinių jėgų raida. Gamybinių jėgų augimą pačia bendriausia prasme apibūdina visuminio visuomeninio produkto, nacionalinių pajamų augimas, o to augimo greitis — metiniai prieaugio tempai. Metiniai prieaugio tempai priklauso nuo gamybinių jėgų ir gamybinių santykių pobūdžio.

Ekonominės sistemos išsivystymo lygis pačia bendriausia prasme matuojamas visuminio visuomeninio produkto, nacionalinių pajamų kiekiu, tenkančiu vienam gyventojui (kiekybinis matas), bei liaudies ūkio struktūra, visų pirma — gamybos priemonių gamybos lyginamuoju svoriu visuomeniniame produkte (kokybinis matas).

Tarp ekonominės sistemos kiekybinio ir kokybinio išsivystymo lygio yra glaudus ryšys; juo šalyje gamybos priemonių gamyba užima didesnę lyginamąją svorį produkcijoje, tuo daugiau paprastai joje sukuriama, pavyzdžiui, nacionalinių pajamų vienam gyventojui. Tai rodo tiek stambių kapitalistinių šalių, tiek socialistinių šalių vystymosi istorija.

Ekonominės sistemos augimas yra išplėstinė reprodukcija. Išplėstinės reprodukcijos teoriją sukūrė K. Marksas. K. Markso išvesti bendrieji išplėstinės reprodukcijos dėsningumai būdingi bet kurios visuomeninės santvarkos išplėstinės reprodukcijos procesui, kadangi jie išreiškia pačias bendriausias gamybos atnaujinimo ir išplėtimo sąlygas. Viena iš pagrindinių marksistinės reprodukcijos teorijos išvadų yra teiginys, kad ekonominės sistemos augimas vyksta kaupimo pagrindu. Papildomų gamybos priemonių panaudojimas gamybos sferoje leidžia padidinti panaudojamo gamybinio darbo kiekį, pakelti darbo našumą. Kaupimo rezultatas yra visuminio visuomeninio produkto, produkcijos ir nacionalinių pajamų padidėjimas.

Produkcijos (P) ar nacionalinių pajamų (N) dydį bei jų prieaugius (ΔP ir ΔN) ekonominėje teorijoje priimta laikyti dydžiais, tiesiogiai priklausančiais nuo gamybos fondų (g) dydžio ir jų prieaugio (Δg), kuris yra lygus gamybinėms investicijoms (I), bei gamybos fondų efektyvumo (e), arba tiesiogiai priklausomais dydžiais nuo gamybinio užimtumo (D) ir jo prieaugio (ΔD) bei visuomeninio darbo našumo (n). Imant pirmąją išraiškos formą, galima parašyti patį paprasčiausią, vadinamąjį vieno veiksnio, ekonominės sistemos augimo modelį

$$\Delta P = Ie. \quad (1)$$

Tada ekonominės sistemos augimo tempą būtų galima išreikšti taip:

$$\frac{\Delta P}{P} = \frac{I}{P} e = ae. \quad (2)$$

Čia $\frac{I}{P}$ — investicijų dalis produkcijoje. Išreikšus procentais — kaupimo norma (a); e — vidutinis fondų efektyvumo koeficientas.

Ekonominės sistemos augimą tiksliau išreiškia ne apskritai produkcijos augimas, bet nacionalinių pajamų augimas. Kapitalizmo sąlygomis stengiamasi gauti maksimumą ne apskritai nacionalinių pajamų, o pelno. Kapitalistinės gamybos efektyvumą rodo pelno norma. Socializmo sąlygomis siekiama gauti maksimumą vartojimo fondo, kuris sudaro dalį nacionalinių pajamų.

Nacionalinių pajamų prieaugis taip pat priklauso nuo kaupimo ir jo efektyvumo ir jį galima išreikšti investicijomis ir jų efektyvumu:

$$\Delta N = Ie^1. \quad (3)$$

Iš čia nacionalinių pajamų augimo tempas

$$\frac{\Delta N}{N} = \frac{I}{N} \cdot e^1 = a^1 e^1. \quad (4)$$

Čia $\frac{I}{N}$ — investicijų dalis nacionalinėse pajamose. Išreikšus procentais — kaupimo norma (a^1); e^1 — ribinis investicijų efektyvumo koeficientas. Efektyvumo koeficientai e ir e^1 yra atvirkštiniai dydžiai produkcijos ir nacionalinių pajamų investicijų imlumo koeficientams f ($e = \frac{1}{f}$). Taigi

efektyvumas matuojamas taip: kiek vienetas investicijų atneša produkcijos ar nacionalinių pajamų, t. y. fondograža.

Taikant aukščiau pateiktas formules (2 ir 4) ekonominės sistemos augimui, produkcijos ar nacionalinių pajamų augimą galima interpretuoti kaip kapitalinių įdėjimų (investicijų) funkciją, kur parametras yra efektyvumo arba fondų imlumo koeficientai. Bet šie koeficientai ilgėsniame laikotarpyje taip pat kinta. Vadinasi, galime parašyti

$$\Delta P = Ie(t) \quad (1a)$$

$$\Delta N = Ie^1(t). \quad (3a)$$

Pažymėtina, kad panašios funkcijos buvo praktiškai panaudotos, sudarinėjant perspektyvinį 1960—1975 m. Lenkijos liaudies respublikos planą, Indijos bei kai kurių kitų šalių perspektyvinius planus. Matome, kad ekonominės sistemos augimo tempai betarpiškai priklauso nuo kaupimo normos ir nuo investicijų efektyvumo.

Kai kurie marksistai ekonomistai kritikuoja vieno veiksnio modelius, kaip nepakankamus nacionalinių pajamų augimui išreikšti, ir siūlo jų augimą aprašyti vadinamąja Kobo-Duglaso funkcija (32, p. 38). Kaip svarbiausią argumentą jie nurodo tai, jog nacionalinės pajamos gali padidėti ir nepanaudojus naujų investicijų, pavyzdžiui, pagerinus darbo organizaciją ir pan. Žinoma, tai tiesa, ir Kobo-Duglaso funkcija, atrodo, leidžia geriau nustatyti, kiek nacionalinės pajamos padidėjo dėl investicijų ir kiek dėl darbo jėgos. Bet, tyrinėjant ekonominės sistemos augimo tempus, toks skirstymas, mūsų supratimu, nėra būtinas. Iš kitos pusės, efektyvumo koeficientai išreiškia bet kurį gamybos patobulinimo rezultata — produkcijos, nacionalinių pajamų padidėjimą — nepriklausomai nuo to, ar jis susijęs su investicijomis, ar ne.

Matome, kad ekonominės sistemos augimo tempai priklauso betarpiškai nuo dydžių „a“, „a¹“, „e“ ir „e¹“ judėjimo. Esant jiems pastoviams ar jų sandaugai pastoviai, tempai būtų pastovūs.

Pastovų ekonominės sistemos augimą, esant pastoviams visiems nišėms dydžiams, iliustruoja K. Markso išplėstinės reprodukcijos schema, išdėstyta „Kapitalo“ 2 tome (1). K. Markso schemeje $a=0,0806$, $e=1,2405$, $a^1=0,20789$ ir $e^1=0,48102$. Metinis produkcijos ir nacionalinių pajamų augimo tempas (pradedant 3-siais metais) — 10%.

K. Marksas savo schemeje abstrahavosi nuo technikos pažangos, tuo tarpu technikos pažanga ekonominės sistemos augimui turi pirmąją reikšmę. V. Leninas išvystė marksistinę reprodukcijos teoriją ir ta prasme, kad savo schemeje, pateiktoje darbe „Vadinamuoju rinkų klausimu“ (2), išreiškė technikos pažangą — augančią organinę kapitalo sudėtį ($\frac{c}{v}$). V. Lenino schemeje visi dydžiai — „a“, „e“, „a¹“, „e¹“ — mažėja. Todėl ekonominės sistemos augimo tempas lėtėja. Per ketverius metus, kuriuos apima V. Lenino schema, produkcijos augimo tempas krenta nuo 7% iki 5%, nacionalinių pajamų — nuo 3,4% iki 1,2%. Jeigu pratęsimė skaičiavimus, tai augimas ir toliau lėtėjančiai mažės. Dargi esant pastoviai kaupimo normai, ekonominės sistemos augimo tempas lėtėja. Šis augimo tempų lėtėjimas V. Lenino schemeje kyla iš to, kad, įvedus į ją organinės kapitalo sudėties augimą $\frac{c}{v}$, bet palikus pastovų santykį $\frac{m}{v}$, vis dėlto lieka neišreikštas organinės kapitalo sudėties (technikos pažangos) augimo rezultatas — visuomeninio darbo našumo augimas. Dėl to gamybos ir kaupimo efektyvumas neišvengiamai mažėja. V. Lenino, kaip ir K. Markso, schema iliustruoja ne ekonominės sistemos augimo tempus, o jos atskirų padalinių augimo proporcijas, užtikrinančias išplėstinę reprodukciją.

Nagrinėjant ekonominės sistemos augimo tempus, būtina parodyti darbo našumo augimą. Darbo našumo augimas reiškia produkcijos ir nacionalinių pajamų fizinės apimties augimą. Dėl to į marksistinės produkcijos schemas greta $\frac{c}{v}$ augimo reikia įvesti $\frac{m}{v}$ augimą. Žinoma, laikant, kad šis santykis auga ne „v“ absoliutaus mažėjimo sąskaita, o greitesnio, palyginus su „v“, „m“ didėjimo sąskaita. Toks santykio $\frac{m}{v}$ augimas atspindėtų darbo našumo augimą. Apskaičiavimai rodo, kad, norint užtikrinti pastovius kaupimo efektyvumo koeficientus, reikia pasiekti tam tikrą $\frac{c}{v}$ ir $\frac{m}{v}$ augimo tarpusavio santykį, būtent $\frac{m}{v}$ augimas turi būti pakankamai spartesnis už $\frac{c}{v}$ augimą, kad kompensuotų santykinį „v“ augimo atsilikimą, palyginus su „c“, greito „m“ augimo sąskaita (3, p. 37–38).

$$\frac{t\left(\frac{m}{v}\right)}{t\left(\frac{c}{v}\right)} = 1 + \frac{v}{m}. \quad (5)$$

Esant pastovioms kaupimo normoms, pastovų augimo tempą galime užtikrinti tik tuo atveju, jeigu užtikrinsime pastovų efektyvumo koeficientą, o pastarasis, kaip matome, priklauso nuo kiekybiškai apibrėžtų $\frac{m}{v}$ ir $\frac{c}{v}$ augimo tempų. Abstrakčiame modelyje šį santykį galima apskaičiuoti. Pavyzdžiui, V. Lenino schemoje įvedę pastovią kaupimo normą ir atitinkamą santykį tarp $\frac{c}{v}$ ir $\frac{m}{v}$ augimo, gausime pastovius ekonominės sistemos augimo tempus. Apskaičiavimai rodo, kad užtikrinti ekonominės sistemos augimui 10% per metus, esant $a^1=0,16$ ir keičiantis organinei kapitalo sudėčiai (II metai — 5,2%, III metai — 7,8%, IV metai — 7,8%), $\frac{m}{v}$ santykis turi augti taip: II metai — 15,4%, III metai — 14,6%, IV metai — 14,1%.

Tam tikroje konkrečioje ekonominėje sistemoje ryšys tarp $\frac{c}{v}$ ir $\frac{m}{v}$ atsispindi santykyje tarp darbo našumo augimo ir darbo apginklavimo gamybos priemonėmis. Darbo apginklavimas gamybos priemonėmis sudaro santykio $\frac{c}{v}$ pagrindą, nors visiškai su juo ir nesutampa. Darbo našumas praktikoje matuojamas ne $\frac{m}{v}$ augimu, bet produkcijos kiekiu vienam užimtam darbininkui, vienai atidirbtai valandai ir pan. Dėl to gamybos ir kaupimo efektyvumą galima išreikšti santykiu tarp darbo našumo augimo ir darbo apginklavimo gamybos priemonėmis augimo (37, p. 203–207). Su abstraktaus modelio pagalba negalima nusakyti to santykio kitimo, kadangi jis priklauso nuo konkrečių ekonominės sistemos augimo sąlygų.

Kaupimo norma („a“ ir „a¹“) abstrakčiame modelyje gali kisti gana plačiose ribose, ypač imant ilgesnius laikotarpius. Nors K. Marksas ir V. Leninas jas pasirenka laisvai, tačiau laisvai pačių schemų fiksuojamo proporcingumo rėmuose. Būtent: $I(C+v+m) > I c + II c$ ir koks $\frac{c}{v}$ santykis padaliniuose. Iš abstrakčių schemų nekyla vienokia ar kitokia kaupimo normų tendencija. Kaupimo normas apsprendžia

konkrečios istorinės ekonominės sistemos raidos sąlygos. Tolesnis jų nagrinėjimas galimas tik remiantis empiriniais duomenimis.

Taigi ekonominės sistemos augimas, pasireiškęs produkcijos ir nacionalinių pajamų didėjimu (pasakytumėm — kiekybinis sistemos augimas), neturi savyje veiksnių, kurie mažintų augimo tempus. Augimo tempų kitimas, kaip matėme, priklauso nuo kaupimo normos ir efektyvumo kitimo. Yra paplitusi nuomonė, kad, esant nedideliems gamybos mastams, yra lengviau pasiekti didesnę jos prieaugį, o augant gamybos mastams, auga absoliuti prieaugio procento reikšmė, ir darosi vis sunkiau pasiekti buvusį prieaugio tempą.

Pirma, esant nedideliems gamybos mastams, kaupimas yra gana ribotas. Pavyzdžiui, čia kaupimui negalima plačiau panaudoti amortizacinių lėšų. Vadinasi, prie visų kitų lygių sąlygų kaupimo norma čia negali būti aukštesnė, negu esant dideliems gamybos mastams.

Antra, kaip teisingai pastebi S. Pervušinas, tokios pažiūros yra ydingos dėl to, kad remiasi metafiziniu gamybos sąlygų nekintamumo supratimu (22, p. 17). Žinoma, ekonominės sistemos augimas nėra vien tik kiekybinis jos plėtimasis, didėjimas. Augant ekonominei sistemai, ji darosi vis sudėtingesnė: gilėja visuomeninis darbo pasidalijimas, daugėja ir darosi sudėtingesni sistemos vidiniai ryšiai (pasakytumėm — vyksta kokybinis sistemos augimas). Ekonominė sistema — tai sudėtinga dinaminė sistema. Šios rūšies sistemoms būdinga vidinių ryšių ir priklausomumų tarp elementų sudėtingumas. Maža to, ekonominė sistema ne tik sudėtinga dinaminė sistema, bet ir jos vystymasis, dinamizmas yra sudėtingas. Augant ekonominei sistemai, tiek jos struktūra, tiek jos vystymasis darosi sudėtingesni ir, žinoma, tokios sistemos valdymas darosi sudėtingesnis. Ir jeigu valdymo sistema atsilieka nuo ekonomikos raidos, pasenusios valdymo priemonės ir metodai neleidžia pilnai išnaudoti gamybinių jėgų išsivystymo teikiamų galimybių. Čia iš tiesų gautųsi, kad ekonominės sistemos augimas, jos sudėtingumo didėjimo prasme, apsunkina sistemos tolesnį augimą. Tačiau, darantis sudėtingesnei ekonominei sistemai, keičiasi ne tik jos struktūra, bet ir valdymo sistema. Kitais žodžiais tariant, naujai ekonominės sistemos išsivystymo pakopai mokslo ir technikos pažanga sukuria tą pakopą atitinkančią valdymo sistemą. Atgyvenusi visuomeninė ekonominės sistemos forma, pavyzdžiui, kapitalistinė, gali trukdyti kurti naują valdymo sistemą. Tokiu atveju, gamybinių jėgų teikiamos galimybės lieka nepilnai išnaudotos. Tačiau atgyvenusioji visuomeninės gamybos forma anksčiau ar vėliau yra pakeičiama nauja, pažangesne.

Taigi ekonominės sistemos augimas, pasireiškęs jos sudėtingumo didėjimu, mūsų nuomone, iš principo nėra veiksnys, stabdantis tolesnę sistemos raidą.

Vadinasi, abstrakčiame ekonominės sistemos augimo modelyje mes nerandame veiksnių, kurie lėtintų ekonominės sistemos vystymąsi. Tanka panagrinėti, kokias tendencijas turi konkrečios kaupimo normos ir efektyvumo koeficientai istoriškai apibrėžtose ekonominėse sistemose.

Kadangi pilnesni statistiniai duomenys apima pramonės gamybą, tai tolesniame nagrinėjime daugiausia ir liesime kaupimo normas ir investicijų efektyvumą pramonėje.

Kaupimo efektyvumo dinamika

Kai kurie buržuaziniai ekonomistai, remdamiesi vadinamu mažėjančio dirvos derlingumo „dėsniu“, tvirtina, kad jis kitose liaudies ūkio šakose, pavyzdžiui pramonėje, pasireiškęs mažėjančiu darbo ir kapitalo

efektyvumu. Kiti čia dar kaltina gamtos resursų išsekimą: pirmiausia buvę eksploatuojami efektyviausi resursai, ir pan.

Iš tiesų, konkrečios ekonominės sistemos augimui didelės reikšmės turi „aplinka“, ir svarbiausia — energijos ir žaliavos resursai. Daugelyje atvejų pasitaikė, kad pirmiausia iš tiesų buvo išžvalgyti ir pradėti eksploatuoti labiausiai prieinami žaliavų ir energijos šaltiniai. Apie tai iš dalies byloja kai kurie statistikos duomenys. Pavyzdžiui, 1 tonai vario išlydyti šiandien pasaulyje vidutiniškai reikia iškasti rūdos maždaug 6 kartus daugiau, negu 1900 metais. 1860 m. buvo kasama rūda, turinti apie 8% metalo, XX amž. pradžioje — 2%, 1950 m. — 0,8%. Vienai tonai naftos išgauti šiandien reikia maždaug 2,5 karto didesnių įdėjimų, negu prieš 15 metų (42, p. 77).

Tačiau mokslo ir technikos pažanga pateikia nemaža ir priešingų pavyzdžių, kada žaliavos ir energijos šaltinių paieškos ir rastų šaltinių eksploatacija atpinga. Pavyzdžiui, chemijos mokslo pasiekimų naudojimas gamyboje daugelyje atvejų smarkiai atpigina gamybą ir tuo padidina visuomeninės gamybos efektyvumą. Mokslo ir technikos pažanga leidžia sukurti reikiamas žaliavas. Dėl to keičiasi žaliavų balansas. Jei 1938 metais sintetinės žaliavos sudarė 3% visų žaliavų, tai 1963 m. — jau 26%. Kaip pripažįsta žaliavų problemos tyrinėtojai, realios išlaidos neorganinių žaliavų vienetai gauti mažai tepasikeitė per pastarąjį pusšimtį metų, o ateityje, sprendžiant žaliavų problemą, mokslo ir technikos pažanga vaidins pagrindinį vaidmenį.

Buržuazinės politinės ekonomijos augimo teorijos šalininkai, sekdami Harodu, Domaru, daugiausia laikosi nuomonės, jog apskritai ilgame laikotarpyje ekonominės sistemos augimui yra būdinga neutrali technikos pažanga, nors laikotarpio viduje būna tiek kapitalui imlios, tiek kapitalą taupančios technikos pažangos laikotarpiai.

Marksistinėje ekonominėje literatūroje šis klausimas plačiau pradėtas kelti tik pačiais paskutiniaisiais metais, nors pirmieji darbai šioje srityje Tarybų Sąjungoje pasirodė dar trečiame mūsų amžiaus dešimtmetyje (29). Marksistinėje ekonominėje literatūroje laikomasi požiūrio, kad socializmo sąlygomis per ilgą laikotarpį išryškėja fondus taupančios technikos pažanga; vadinasi, imlumo koeficientas turi tendenciją mažėti, o efektyvumo koeficientas — didėti (13, p. 22; 37, p. 244). Gilesniems moksliniams tyrimams ir apibendrinimams šiuo klausimu dar nepribrendo objektyvios sąlygos. Pirmiausia, dabar pasaulyje vyksta gili mokslinė-techninė revoliucija, kurios pasekmės gamybos efektyvumui dar ankstoka vertinti. Antra, išsivysčiusi socialistinė ekonominė sistema gyvuoja dar palyginti labai trumpą istorinį laikotarpį. Apie jos gamybos efektyvumo ilgalaikes tendencijas dar sunku spręsti iš konkrečių empirinių duomenų.

Net ir statistiniai duomenys, liečiantieji išsivysčiusias kapitalistines šalis, toli gražu yra nepilni. Dauguma paskelbtų duomenų liečia ne visą ekonomiką, o tik pramonę. Pavyzdžiui, pagal amerikiečių ekonomistų tyrinėjimus vidutinis kapitalo imlumo (kapitalo santykis su produkcijos verte) koeficientas JAV gavybinėje ir apdirbamojoje pramonėje turėjo tokią tendenciją. 1880—1919 metais jis gana žymiai augo; pavyzdžiui, apdirbamojoje pramonėje išaugo nuo 0,54 iki 1,02. Po 1919 metų imlumo koeficientai ėmė mažėti; pavyzdžiui, apdirbamojoje pramonėje nukrito iki 0,61 1948 m. ir iki 0,59 1953 m. (12, p. 35). Kitais apskaičiavimais, bruto kapitalo imlumo koeficientas visame JAV ūkyje 1929—1939 m. buvo 2,28, 1940—1946 — 1,41, 1947—1956 — 1,44, 1957—1962 m. — 1,47 (39, p. 274). Pagal Kolino Klarko apskaičiavimus bendras vidutinis kapitalo imlumo koeficientas Anglijos ekonomikoje nuo 3,07 1865 m. išaugo iki 3,84 1905 m. ir iki 3,80 1909 m. Vėliau jis ėmė mažėti ir 1953 m. siekė

2,55. Pagal Vakarų Vokietijos ekonomistų apskaičiavimus kapitalo imlumo koeficientas 1926—1929 m. buvo 1,23, 1950—1953 m.— 1,22, 1954—1957 m.— 1,08, 1958—1962 m.— 1,13 (38, p. 51).

Kaip rodo pateikti duomenys, kapitalo imlumo koeficientai didėjo tik iki tam tikro laiko (JAV — iki 1919 metų, Anglijoje — 1905—1909 metų), o vėliau ėmė mažėti, t. y. gamybos efektyvumas ėmė didėti.

Ši pažangi gamybinių jėgų raidos tendencija buržuazinėje visuomenėje išryškėja, nepaisant priešingai veikiančių veiksnių, kuriuos sukelia buržuazinės visuomenės antagonistiniai prieštaravimai. Tai šiuolaikiniam kapitalizmui būdingas sustiprėjęs technikos pažangos stabdymas, chroninis ir vis didėjantis jau sukurto gamybinio aparato nepanaudojimas ir pan. Trečiame bendrosios kapitalizmo krizės etape ypač stipriai pasireiškia veiksniai, stabdą kapitalistinės gamybos efektyvumo augimą (plačiau žr. 6, p. 23—41).

Visai kitos visuomeninės sąlygos mokslo ir technikos pažangai reikštingas yra socializme. Čia nėra antagonistinių prieštaravimų, ir dėl to, socialistinei ekonominei sistemai pasiekus tam tikrą industrinio išsivystymo lygį, galima užtikrinti spartų gamybos efektyvumo augimą. Autoriaus atlikti apskaičiavimai rodo, kad TSRS pramonės bendrosios produkcijos pagrindinių fondų imlumas didėjo iki 1948 m. Pavyzdžiui, 1932 m. imlumą prilyginus 100, 1940 m. jis buvo lygus 100,6, 1946 m.— 136,8, 1948 m.— 107,2. Žinoma, šio laikotarpio fondų imlumui svarbios reikšmės turėjo ir Didysis Tėvynės karas. Tačiau ir prieškariniu laikotarpiu jis nerodė tendencijos mažėti. Pradedant 1948—1949 m., fondų imlumas mūsų pramonėje ima sparčiai mažėti ir 1958 m. tesudarė 78,5% 1932 metų lygio. Tačiau pačiais pastaraisiais metais (1962—1964) fondų imlumas vėl šiek tiek padidėjo. Pagal G. Chačaturovo apskaičiavimus bendras vidutinis gamybinių fondų efektyvumas (gamybinių fondų santykis su nacionalinėmis pajamomis) liaudies ūkyje 1955 m. buvo 0,59, 1960 — 0,58, o 1962 m.— 0,53 (30, p. 7). Taigi paskutiniaisiais metais taip pat nežymiai sumažėjo.

Apskritai fondų efektyvumo dinamika rodo, kad mūsų šalies pramonė savo industrinio išsivystymo kelyje praėjo du laikotarpius: pradžioje fondams imlios techninės pažangos laikotarpį, kuris yra susijęs su šalies industrializacija ir ekstensyviu jos pramonės augimu, po to išėjo į fondus taupančios techninės pažangos kelią — intensyvaus augimo kelią.

Panaši tendencija pasireiškė ir kitose socialistinėse šalyse, ypač pramoniniu atžvilgiu labiau išsivysčiusiose. Pavyzdžiui, 1950—1955 metais kapitalinių investicijų augimo pirmenybiškumo, palyginus su nacionalinių pajamų augimu, koeficientas CSSR buvo 1,05, 1955—1960 metais — 1,35. Tuo tarpu 1960—1963 m. augo greičiau nacionalinės pajamos: minėtas koeficientas tesudarė 0,88. Bulgarijoje 1950—1960 metais nacionalinių pajamų kapitalinių investicijų imlumas didėjo, o 1960—1963 metais ėmė mažėti. Toks pat vaizdas Rumunijos socialistinėje respublikoje. Visuomenintoje Lenkijos liaudies respublikos pramonėje produkcijos gamybinių pagrindinių fondų imlumo koeficientas nuo 3,49 1950 m. sumažėjo iki 2,41 — 1960 m., o 1975 m. numatoma — 2,20 (36, p. 115).

Socialistinė gamybos priemonių nuosavybė, įgalinanti planingai vesti liaudies ūkį, sudarė objektyvias sąlygas sukurti ir vystyti ekonomiškai efektyvesnę ūkio sistemą, negu kapitalizmas. Viso liaudies ūkio efektyvumas žymiu mastu priklauso ir nuo to, kaip kapitalinės investicijos pasiskirsto ūkio šakomis, nes ne visose liaudies ūkio šakose fondų imlumas yra vienodas, t. y. jos nevienodai efektyvios. Kaip parodė lenkų ekonomistas O. Lange, bendrasis kapitalinių investicijų efektyvumas — tai vidutinis svertinis kapitalinių investicijų šakose efektyvumas. Svorio koeficien-

tas čia yra kapitalinių investicijų materialinės struktūros koeficientas (14, p. 91—98—99).

Socializmo sąlygomis visuomenė gali sąmoningai nustatyti tokią kaupimo, investicijų struktūrą, vadinasi, kartu ir visos gamybos struktūrą, kuri duoda didžiausią, optimalų efektyvumą viso liaudies ūkio mastu.

Buržuazinėje visuomenėje to pasiekti negalima, nes ji yra gaivališkai besivystanti ekonominė sistema, kurios gamybos efektyvumas nuolat svyruoja apie optimalų efektyvumą ir tik momentui, atsitiktinai jis gali sutapti su optimaliu. Kaip žinia, kiekvienas kapitalistas savo nuožiūra siekia maksimalaus savo investicijų efekto — pelno; tačiau atskirų optimumų suma dar neduoda optimumo viso liaudies ūkio mastu.

Tiesa, socialistinėje visuomenėje dar toli gražu nepilnai išnaudojami tie pranašumai, kuriuos teikia visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė. Dėl nepakankamo ekonomikos mokslo išvystymo ir ypač dėl nepakankamo jo taikymo praktikoje daugumas liaudies ūkio proporcijų ir gamybos investicijų variantų dar nustatomi apytikriai ir nesutampa su optimaliomis proporcijomis ir variantais. Tačiau planinis ūkio vedimas ir šiomis sąlygomis užtikrina ne mažesnę gamybos efektyvumą, negu kapitalizmo sąlygomis. Pagal G. Chačaturovo apskaičiavimus TSRS gamybinių fondų bendras vidutinis efektyvumas nežymiai pralenkia analoginį JAV rodiklį (30, p. 6). Socialistinė ekonomika turi visas objektyvias galimybes bendrąjį gamybinių fondų efektyvumą žymiai padidinti. Tačiau matome, kad pastaraisiais metais pramonės produkcijos fondų imlumas padidėjo, bendri liaudies ūkio efektyvumo koeficientai sumažėjo. Pagal apskaičiavimus pramonės produkcijos imlumas fondams per praėjusius septynmečio metus padidėjo 9,5% (28, p. 2).

Pramonės gamybinių fondų efektyvumo augimo sulėtėjimas ir net jų efektyvumo kritimas buvo sąlygotas tiek objektyvių, tiek subjektyvių veiksnių, būdingų šiam mūsų šalies raidos etapui. Tai — Tolimųjų Rytų ir Sibiro industrializacija, pareikalavusi nemažų „pionierinių“ investicijų (komunikacijoms, ryšiams ir pan.), paspartintas žaliavinių-energetinių šakų vystymas (šiose šakose fondų imlumas viršija vidutinį), labai platus pagrindinių fondų atnaujinimas (per pastaruosius 5 metus atnaujinta 50% pagrindinių fondų; dalis jų dar nepilnai įsisavinta) ir pan.

Bet yra ir subjektyvių veiksnių. Visų pirma — pramonės planavimo ir valdymo buvusios sistemos trūkumai, kurie buvo nuodugniai išnagrinėti TSKP CK Rugsėjo (1965 m.) plenumo. Visuomeninės gamybos efektyvumo kėlimą TSKP CK Plenumas akcentavo kaip centrinę ekonominę problemą. Gamybos ekonominio efektyvumo didinimas yra pats racionaliausias būdas gamybos augimui spartinti. TSKP CK Plenumo numatytos ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos priimtose priemonės pramoninės gamybos planavimui ir valdymui pertvarkyti visų pirma ir yra nukreiptos į gamybos efektyvumo pakėlimą.

Vadinasi, ir empirinis ekonominio efektyvumo koeficientas nerodo, kokios tos bendros mažėjimo tendencijos, pasireiškiančios augant ekonominei sistemai. Atvirkščiai, šiuolaikinių gamybinių jėgų raida, kaip matėme, veda į tai, kad gamybos ekonominis efektyvumas didėja. Gamybinio aparato ekonominio efektyvumo mažėjimas yra susijęs tik su tam tikru šalies industrializavimo laikotarpiu. Šio etapo trukmę didele dalimi apsprendžia visuomeninė gamybos forma. Vakarų valstybės (JAV, Anglija) tam sugaišo daugiau kaip šimtmetį, Tarybų Sąjunga — apie 20 metų. Po to seka kapitalą (fondus) taupančios technikos pažangos laikotarpis, kada gamybos ir investicijų efektyvumas auga. Kaip ir kiek jis auga, ar apamai jis auga, taip pat priklauso tiek nuo visuomeninės gamybos formos, tiek nuo konkrečių ekonominės sistemos augimo sąlygų.

Kaupimo normos dinamika

Buržuaziniai ekonomistai paprastai laikosi nuomonės, kad „subrendusioje“ visuomenėje kaupimo norma turi mažėjimo tendenciją. Argumentuojama įvairiai. Pavyzdžiui, amerikietis P. Kuznetcas tvirtina, kad ryšium su įvykusia „revoliucija pajamose“ kapitalistų pelnai sumažėjo. Taigi santykinai išsenka kaupimo šaltiniai. Kiti stengiasi pagrįsti kaupimo normos mažėjimą buržuazinės visuomenės „prisotinimu ir persotinimu“ ir pan. Iš tiesų statistikos duomenys rodo, kad kaupimo norma (kaupimo dalis nacionalinėse pajamose), pavyzdžiui, JAV 1869—1898 m., t. y. laisvosios konkurencijos laikotarpiu, buvo gana aukšta ir net padidėjo nuo 14,3% 1869—1878 m. iki 16,3% 1889—1898 m. Panašią tendenciją matome ir Anglijoje. Tačiau imperializmo laikotarpiu kaupimo norma ėmė mažėti ir bendrosios kapitalizmo krizės etape JAV ji tesudarė 7,8%, o Anglijoje apie 5% (apskaičiuota pagal 33, p. 156—159 ir 34, p. 186—187).

Kaupimo normos mažėjimą, kapitalizmui peraugus į imperializmą, sąlygoja kapitalizmo prieštaravimų aštrėjimas, monopolijų viešpatavimas ir kapitalo išvežimas, kapitalistinės visuomenės puvimas ir parazitizmas, o ne buržuazinių ekonomistų skelbiamos buržuazinės visuomenės „prisotinimas“ (aukštas gyvenimo lygis). Kapitalistinį kaupimą skatina konkurencija ir pelno siekimas. Įsiviešpatavus monopolijoms, laisvoji konkurencija virto monopoline. Monopolijos pelną gauna ne tik plėsdamos ir tobulindamos gamybą, t. y. kaupimo pagrindu, bet ir išnaudodamos savo monopolinę padėtį. Tai mažina kaupimo normą. Bendrosios kapitalizmo krizės epochoje prieštaravimai dar labiau paaštrėjo. Kaupimo požiūriu svarbų vaidmenį vaidina santykinis kapitalistinės rinkos siaurėjimas. Visa tai slopina kapitalistinį kaupimą, didina jo šuoliškumą (plačiau žr. 4, p. 183—185, 13, p. 19). Tačiau pokario metais dėl susiklosčiusių specifinių sąlygų tiek JAV, tiek Anglijoje, jau nekalbant apie VFR, Japoniją, matome gana aukštą kaupimo normą. JAV kaupimo norma 1946—1950 m. buvo 11,9, 1951—1960 m.— 10,8, 1961—1962 m.— 9,5, Anglijoje 1948—1950 m.— 6,7, 1951—1960 m.— 8,95, 1961—1962 m.— 10,5 (34, p. 186—187, 194—195).

Tyrinėjant ekonominės sistemos augimą, svarbu ne bendroji kaupimo norma, o gamybinio kaupimo norma. Ekonominėi sistemai pasiekus tam tikrą išsivystymo pakopą, ima sparčiai augti negamybinė sfera ir negamybinis kaupimas. Tai pažangi šiuolaikinių gamybinių jėgų augimo tendencija. Šiuolaikiniame kapitalizme negamybinės sferos ir negamybinio kaupimo augimas susijęs ir su šios visuomenės puvimu bei parazitizmu. Jei 1946 m. bendrose JAV kapitalistinėse investicijose negamybinėms investicijoms teko 43%, tai 1960 m.— jau 51% (9, p. 68). Iš to seka, kad gamybinio kaupimo norma šiuolaikinio kapitalizmo sąlygomis dar greičiau mažėja, negu bendroji kaupimo norma. Pavyzdžiui, gamybinio kaupimo lyginamasis svoris JAV nacionalinėse pajamose 1940—1944 m. sudarė 5,7%, 1945—1949 m.— 6,2%, 1950—1954 — 6,5%, 1955—1960 m.— 4,8%.

Gamybinio kaupimo įtaka ekonominės sistemos augimui priklauso nuo jo struktūros, kadangi ne visi gamybinio kaupimo elementai vienodai veikia ekonominės sistemos augimą. Tai priklauso nuo gamybos priemonių vaidmens materialinių gėrybių gamyboje. Juo didesnė gamybinio kaupimo dalis tenka aktyvioms gamybos priemonėms (mašinoms, aparatams, įrengimams), tuo kaupimo struktūra yra pažangesnė, kaupimas efektyvesnis. Ekonominėi sistemai pasiekus aukštą industrinio išsivystymo lygį, susidaro objektyvios sąlygos daugiau gamybinio kaupimo lėšų skirti

modernizacijai, rekonstrukcijai ir pan., t. y. aktyviųjų gamybinių priemonių nuolatiniam tobulinimui. Tuo tarpu nemaža dalis pasyviųjų gamybos priemonių (pastatai, statiniai, komunikacijos ir pan.) keičiasi žymiai lėčiau.

Aukštai išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse gamybinio kaupimo struktūra keičiasi ta linkme, kad greičiau auga investicijos mašinoms ir įrengimams įsigyti, negu kitos gamybinio kaupimo dalys. Gamybinio kaupimo struktūros gerėjimas, žinoma, tam tikru mastu kompensuoja jo kaupimo normos mažėjimą, kelia kaupimo efektyvumą.

Socialistinėje visuomenėje kaupimo norma turi kitokią judėjimo tendenciją. Žinoma, ir ją veikia ekonominės sistemos industrializacijos lygis, nes, pasiekus tam tikrą industrializacijos pakopą, kaip matėme, gamybos ir kaupimo efektyvumas pradeda didėti — vyksta fondus taupanti technikos pažanga. Kylant efektyvumui, ir su mažesne kaupimo norma galima išlaikyti aukštus augimo tempus.

1 lentelė

Bendrosios kaupimo normos dinamika socialistinėse šalyse (%)

	TSRS	VDR	ČSSR	Lenkija	Bulgarija	Vengrija
1927/28	21,3					
1932	26,9					
1937	26,4					
1940	26					
1950	27	8,4	16,9	21	22,7	22,6
1951		9,7	11,8	21	23,6	26,8
1952		10,6	14,7	23	26,7	18,1
1953		12,3	16,3	28	28,9	22,2
1954	25—26	9,1	8,9	24	20,7	18,0
1955		12,8	19,5	23	19,8	20,3
1956		16,1	14,0	21	15,2	4,3
1957		17,4	15,7	23	18,0	24,3
1958		20,1	19,1	23	19,4	17,0
1959	26,8	20,0	...	23	30,1	21,0
1960	26,8	19,1	17,6	24	27,5	25,0
1961	28,4	18,1	20,5	25	22,3	26,0
1962	28,2	20,4	18,4	24	25,4	27,0
1963	25,4	19,6	13,4	25	26,6	28,0

Saltiniai: (7, p. 63; 21, p. 66; 24, p. 13; 25, p. 6; 36, p. 67; 40, p. 1479).

Socialistinėse šalyse kaupimo norma apskritai yra aukštesnė, negu kapitalistinėse šalyse. Socializmo sąlygomis, likvidavus parazitinį buržuazijos vartojimą, buržuazinės visuomenės antagonistinius prieštaravimus, atsivėrė platesnės objektyvios galimybės didinti kaupimą. Antra, kaupimo norma socializmo sąlygomis yra žymiai pastovesnė. Tai planinio ūkio vedimo išdava.

Žinoma, ir socializmo sąlygomis kaupimo norma priklauso nuo objektyvių socialistinės reprodukcijos sąlygų, visų pirma nuo liaudies ūkio struktūros ir numatomų reprodukcijos tempų. Pastarieji savo ruožtu yra sąlygojami liaudies ūkio struktūros. Aukštesnių negu optimalūs augimo tempų nustatymas paprastai veda į disproporcijų liaudies ūkio struktūroje susidarymą ir galų gale į sistemos augimo tempų kritimą, taigi ekonominės sistemos augimo tempus daro nepastovius.

Buržuaziniai ekonomistai stengiasi parodyti, kad kapitalizmo sąlygomis į liaudies poreikius atsižvelgiama netgi geriau, negu socialistinėje visuomenėje. Žinomas kapitalizmo gynėjas Džonas Strečis tvirtina, kad kaupimą vykdo ne kapitalistai ir ne pelno gavimo tikslu. Kaupimas tapo „pusiaukolektyvinis“, kadangi kaupia akcinės bendrovės, ir iš nepaskirstyto pelno (19, p. 61). Žema kaupimo norma kapitalistiniame pasaulyje

reiškianti, kad kapitalizmas geriau patenkina šios dienos gyventojų poreikius, kai tuo tarpu aukšta kaupimo norma socializmo sąlyse šios dienos gyventojų poreikius paaukojanti aukšties pramonės augimo tempams. Mėginama įpiršti mintį, kad socializmo sąlygomis gamyba vystosi dėl gamybos, o kapitalizmo — tikslu patenkinti gyventojų poreikius, t. y. viskas vaizduojama atvirkščiai.

Žinoma, aukšta kaupimo norma pradinėse socialistinės ekonominės sistemos augimo pakopose iš tikrųjų reiškia lėtesnį einamojo momento vartojimo augimą, palyginus su tuo vartojimo augimu, kurį duotų žemesnė kaupimo norma. Tačiau tai liečia tik trumpą pradinį laikotarpį. Apskaičiavimai rodo, kad vienos žmonių kartos aktyvaus dalyvavimo gamyboje laikotarpiu aukšta pastovi kaupimo norma (žinoma, ne per aukšta) lėtesnį vartojimo augimą laikotarpio pradžioje visiškai kompensuoja spartus vartojimo augimu antroje laikotarpio pusėje (8, p. 86; 27, p. 47).

Šiuolaikinių gamybinių jėgų raidos sukeltas negamybinės sferos augimas pasireiškia ir išsivysčiusioje socialistinėje ekonominėje sistemoje. 1940 m. Tarybų Sąjungoje negamybinėse šakose dirbo 12,1% visų gyventojų (pužė jų dirbo švietimo ir sveikatos apsaugos sistemoje), o 1965 m. — jau apie 20% (bet iš jų jau daugiau kaip du trečdaliai švietimo ir sveikatos apsaugos sistemoje) (26, p. 117). Tą pačią negamybinės sferos augimo tendenciją atspindi ir negamybinių kapitalinių investicijų išaugimas nuo 29,8% 1950 m. iki 34,4% visų kapitalinių įdėjimų 1959—1963 m. (17, p. 541). Lenkijos Liaudies respublikoje negamybinės investicijos 1950—1955 m. sudarė 25,7% visų investicijų, tuo tarpu 1956—1960 m. — 29,7, 1961—1963 m. — 26,7% (36, p. 77).

Paskutiniaisiais metais socialistinėse šalyse žymiai pasikeitė technologinė kapitalinių įdėjimų struktūra: padidėjo gamybinis kaupimas, skirtas mašinoms ir įrengimams. 1940 m. mūsų šalyje tik 15% visų kapitalinių investicijų teko mašinoms, įrengimams, instrumentams, 1958 m. — jau 31%, o 1965 m. — 34% (26, p. 111), Lenkijos Liaudies respublikoje nuo 30,4% 1950—1951 m. iki 38,7% 1962—1963 m. (36, p. 81).

Nežiūrint technologinės kapitalinių įdėjimų struktūros pagerėjimo, Tarybų Sąjunga čia dar atsilieka nuo JAV (1961 m. 52% visų investicijų į apdirbamąją pramonę teko mašinoms ir įrengimams) ir nuo Anglijos (1962 m. — 48%, be anglies pramonės) (31, p. 117). Nepakankamai spartus technologinės kapitalinių įdėjimų sudėties kitimas TSR Sąjungoje yra susijęs su rytinių rajonų industrializacija. 1959—1965 m. į čia ėjo maždaug 40% visų kapitalinių įdėjimų ir pagrindinė jų masė — naujoms statyboms. Gamtinės-klimatinės sąlygos čia žymiai pabrangina statybą ir visų pirma pareikalauja didesnių išlaidų pastatams, komunikacijoms ir pan. Apskaičiavimai rodo, kad net Uralo ir Vakarų Sibiro sąlygomis pastatų ir įrenginių statyba pabrangsta iki 30%, palyginus su vidurio juosta (11, p. 90).

Pastaraisiais dešimtmečiais Tarybų Sąjungoje vis labiau ryškėja intensyvi industrializavimo kryptis: didėja kaupimas, skirtas rekonstrukcijai ir modernizacijai. Tarybų Sąjungos apdirbamojoje pramonėje 60—70% investicijų tenka rekonstrukcijai (padidinant pajėgumus). JAV modernizacijai (nepadidinant pajėgumų) tenka du trečdaliai kapitalinių investicijų (11, p. 102).

Vadinasi, Tarybų Sąjunga, kaip ir kitos socialistinės šalys, turi nemažus rezervus gamybos efektyvumui didinti, gerinant kapitalinių investicijų struktūrą. Kaupimo struktūros pagerinimas užtikrins atitinkamą socialistinės ekonominės sistemos augimą mažesnio kaupimo sąskaita.

Socialistinė ekonominė sistema turi didesnius galimumus padidinti savo kaupimą amortizacijos fondo sąskaita. Yra nustatyta, kad toji amortizacijos fondo (A_m) dalis, kuri tenka atstatymui (R_m), priklauso nuo kapitalinių investicijų augimo tempo (r) ir objektų tarnavimo laiko (m) (14, p. 111—112; 15, p. 66).

Santykis tarp A_m ir R_m išreiškiamas formule:

$$\frac{R_m}{A_m} = \frac{r \cdot m}{e^{r \cdot m} - 1} \quad (6)$$

Pagal amerikiečių ekonomisto Domaro apskaičiavimus JAV $r=0,03$, t. y. 3% metinio kapitalinių investicijų padidėjimo, o „ m “ — 30 metų. Vadinasi, 58% amortizacinio fondo tenka atstatymui, 42% — kapitalinėms investicijoms. Tarybų Sąjungai jis ima „ r “ — 0,12, o „ m “ — 30 (15, p. 111—112).

Pagal tarybinio ekonomisto V. Kvašos apskaičiavimus $m=23$ (10, p. 225). Per pastarąjį dešimtmetį kapitaliniai įdėjimai kasmet didėjo maždaug po 7,5%. Atsižvelgiant į kainų susidarymo ypatybes Tarybų Sąjungoje, metinį kapitalinių investicijų tempą galima laikyti ne mažesniu kaip 8%, t. y. $r=0,08$. Taigi maždaug 35% amortizacinio fondo turi būti panaudota atstatymui, o 65% gali būti panaudoti kaupimui.

Socializmo sąlygomis kaupimo norma yra aukštesnė, negu buržuazinėje visuomenėje. Socialistinėje visuomenėje kaupimo aktyvumą, jo masą apsprendžia socialistinės gamybos tikslas — kuo pilnesnis augančių socialistinės visuomenės poreikių patenkinimas. Socialistinė ekonominė sistema vystosi taip, kad, panaudojus esamus resursus, būtų galima gauti maksimalią vartojimo fondo sumą per ilgą laikotarpį. Kaip rodo apskaičiavimai, optimali kaupimo norma, t. y. kaupimo norma, duodanti vartojimo fondo maksimumą 30—40 metų laikotarpiui, turi būti palyginti aukšta (27, p. 42—45; 20, p. 68).

Taigi matome, kad neegzistuoja kažkoks „bendras“ kaupimo normos mažėjimo ar kaupimo efektyvumo mažėjimo „dėsnis“, neva būdingas labai išsivysčiusiems šalims, kylantis iš jų aukšto industrinio lygio. Kaupimo normos ir kaupimo efektyvumo tendencijas iš esmės apsprendžia visuomeninė ekonominės sistemos forma. Kapitalistiniai gamybiniai santykiai, sukėlę labai aštrius antagonistinius prieštaravimus, sąlygoja ne greitą (palyginus su gamybinių jėgų teikiamomis galimybėmis) ir šuolišką kaupimo efektyvumo augimą, šuolišką kaupimo normos mažėjimo tendenciją. Šuoliško kaupimo normos mažėjimo tendencija aiškiai aplenkia kaupimo efektyvumo šuolišką didėjimą. Apie tai byloja šiuolaikinės kapitalistinės ekonominės sistemos augimo tempų svyravimas ir jų kritimo tendencija.

Socialistiniai gamybiniai santykiai užtikrina pastovesnį ir greitesnį kaupimo efektyvumo augimą, nors, žinoma, tai nereiškia, kad atskirais laikotarpiais dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių kaupimo efektyvumas negali sumažėti. Kaupimo norma socialistinėje sistemoje yra aukštesnė ir pastovesnė. Taigi socialistinei sistemai imanentūs aukštesni ir pastovesni augimo tempai. Konkretaus socialistinės ekonominės sistemos vystymosi etapo augimo tempus, jų svyravimo ribas apsprendžia visas kompleksas to etapo vystymosi sąlygų. Kuo socialistinė ekonominė sistema ekonomiškai labiau išsivysčiusi, subrendusi, tuo jos augimo tempas darosi pastovesnis.

Ekonominės sistemos augimo tempų svyravimui matuoti galima pasinaudoti vidutinių kvadratinių nukrypimų metodu; kuo mažesnis vidutinis tempų nukrypimas, tuo augimo tempai pastovesni. Mūsų apskaičiuotas pramonės augimo tempų vidutinis kvadratinis nukrypimas buvo toks:

	TSRS	Lenkija	Vengrija	CSSR	JAV	VFR	Anglija
1951—1955	1,55	4,39	9,17	4,41	6,25	4,44	3,00
1956—1960	0,68	0,76	2,29	0,80	6,33	2,97	3,00
1961—1965	0,49	1,37	1,71	2,88	2,47	1,95	2,28

Taigi socialistinių šalių pramonės augimo tempai tapo pastovesni, o kapitalistinių šalių taip ir liko šuoliški, nors svyravimai pastaruoju metu truputį ir sumažėjo, kas, be abejo, yra valstybinio reguliavimo išdava. Kai kurių socialistinių šalių pramonės augimo tempų svyravimo padidėjimą 1961—1965 m. sukėlė atsiradimas disproporcijų liaudies ūkyje. Tokios disproporcijos itin aštriai palietė CSSR pramonę. CSSR pramonė 1963 m. netgi nusmuko, palyginus su 1962 m., 0,6%.

Aukštesni ir pastovesni socialistinės ekonominės sistemos augimo tempai yra ryškiausias socializmo pranašumo ir jo ekonominės pergalės prieš kapitalizmą neišvengiamumo rodiklis.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko v. universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai įteikta
1966 m. rugsėjo mėn.

УРОВЕНЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ТЕМПЫ РОСТА

А. ВЕНГРИС

Резюме

В первой части статьи на основе простых моделей и схем выявляются главные факторы роста экономической системы (норма накопления и эффективность накопления) и анализируются вопросы роста экономической системы. На схемах расширенного воспроизводства, разработанных К. Марксом и В. Лениным, показывается, при каких движениях нормы накопления и коэффициентов эффективности поддерживают устойчивые темпы роста экономической системы. В схему В. И. Ленина наряду с ростом органического строения капитала вводится определенный рост общественной производительности труда, обеспечивающий устойчивый темп роста системы. На основе анализа моделей и схем делается вывод, что не существует какой-то общей тенденции к понижению темпов роста экономической системы. По мнению автора, усложнения экономической системы с ее ростом также не являются постоянно действующим фактором, снижающим темпы развития экономической системы, так как в конце концов создается система управления, соответствующая сложности экономической системы и обеспечивающая ее эффективное развитие.

Далее в статье рассматривается исторически конкретная динамика коэффициентов эффективности и нормы накопления при социализме и капитализме.

На основе статистического материала США, Англии, ФРГ показывается, что при капитализме эффективность производства и накопления имеет противоречивую тенденцию. На стадии капиталистической индустриализации и некоторое время после нее коэффициент эффективности производства снижается (для развитых капиталистических стран — примерно до первой мировой войны), потом он медленно, непоследовательно начинает повышаться. Такая динамика обусловлена обостряющимися противоречиями современного капитализма.

При социализме, как показывает анализ статистического материала СССР и других социалистических стран, эффективность производственных фондов на стадии социалистической индустриализации имела тенденцию к понижению. Но эта тенденция сравнительно скоро преодолевается, так как социалистическая индустриализация идет более быстрыми темпами, чем капиталистическая. После создания современной индустриальной базы социалистической экономики выступает тенденция роста эффективности фондов. Некоторое снижение эффективности фондов в СССР и других социалистических странах в последнее время обусловлено рядом исторически конкретных причин, в том числе интенсивной индустриализацией отдельных, ранее отсталых районов страны, некоторой временной диспропорциональностью хозяйства, уставшими методами управления экономикой и т. п.

Таким образом, и эмпирические коэффициенты эффективности производства и накопления не имеют какой-то неуклонной тенденции к падению. Их динамика определяется общественной формой производства и конкретными условиями развития данной страны.

В заключительной части работы рассматривается динамика нормы накопления при капитализме и при социализме. Анализ конкретных данных США, Англии и других капиталистических стран показывает, что при монополистическом капитализме норма накопления приобретает довольно ярко выраженную тенденцию к понижению. Некоторое повышение нормы накопления в капиталистических странах после второй мировой войны обусловлено специфическими причинами послевоенного развития. Как показывает анализ, падение нормы накопления перекрывает некоторый рост эффективности производства, что ведет к снижению темпов роста капиталистической экономической системы.

При социализме общая норма накопления является более высокой и имеет более устойчивый характер, что при постоянной или растущей эффективности фондов обеспечивает более высокие и устойчивые темпы роста социалистической системы. Но в последние годы в связи с некоторым уменьшением нормы производственного накопления и снижением эффективности производственных фондов наблюдается понижение темпов роста промышленности как в СССР, так и в некоторых других социалистических странах.

В конце работы, на основе среднего квадратного отклонения темпов, подсчитана устойчивость темпов роста экономической системы при капитализме и при социализме. На основе расчетов делается вывод, что с ростом социалистической системы в целом темп роста становится более устойчивым, а при росте капиталистической системы — остается скачкообразным. Но за 1960—1965 годы наблюдается некоторое уменьшение скачкообразности темпов в развитых капиталистических странах, что обусловлено усилением капиталистического регулирования экономики.

LITERATURA IR ŠALTINIAI

1. K. Marksas. Kapitalas, t. II, Vilnius, 1958.
2. V. Leninas. Vadinamoju rinkų klausimu. Raštai, t. 1, Vilnius, 1950.
3. Г. С. Батищев. К вопросу о соотношении между I и II подразделениями. Применение математики в экономике. Ленинград, 1963.
4. Е. Варга. Очерки по проблемам политэкономии капитализма. М., 1964.
5. А. В. Воробьева. Основные фонды и себестоимость продукции в промышленности, М., 1962.

6. С. Л. Выгодский. Новые явления в экономике современного империализма. В кн. Новые явления в экономике современного империализма. М., 1963.
7. Э. П. Горбунов. Социалистическая индустриализация СССР и ее буржуазные критики. М., 1962.
8. А. И. Кац. Производительность труда в СССР и в главных капиталистических странах, М., 1964.
9. Я. В. Кваша. Капитальные вложения и основные фонды СССР и США, М., 1963.
10. Я. В. Кваша. Амортизация и срок службы основных фондов, М., 1959.
11. В. П. Красовский. О пропорциях в капитальном строительстве. В кн. Капитальные вложения и резервы их использования. М., 1963.
12. Д. Кример, С. Добровольский, И. Боренштейн. Капитал в добывающей и обрабатывающей промышленности США. М., 1962.
13. В. Кудров. Общественное производство в СССР и США. Мировая экономика и международные отношения, № 7, 1963.
14. О. Ланге. Производственно-техническая основа эффективности капитальных вложений. В кн. Применение математики в экономических исследованиях, т. 2, М., 1961.
15. О. Ланге. Теория воспроизводства и накопления, М., 1963.
16. Б. Н. Михалевский. Перспективные расчеты на основе простых динамических моделей, М., 1964.
17. Народное хозяйство СССР в 1963 г. М., 1964.
18. Народное хозяйство СССР в 1961 г. М., 1962.
19. Научные доклады высшей школы. Серия экономические науки, № 4, 1962.
20. А. И. Ноткин. Темпы развития социалистического производства и подъем народного потребления. В кн. Производство, накопление, потребление, М., 1965.
21. А. И. Ноткин. Темпы и пропорции социалистического воспроизводства, М., 1961.
22. С. Первушин. Производство и потребление на новом этапе. В кн. Производство, накопление, потребление, М., 1965.
23. Р. К. Пузанова. О темпах экономического развития СССР и капиталистических стран. В кн. Вопросы экономической теории на современном этапе коммунистического строительства, Саратов, 1964.
24. Рефератный журнал. Экономика промышленности. Сводный том, № 4, 1965.
25. Рефератный журнал. Экономика промышленности. Сводный том, № 7, 1965.
26. СССР в цифрах в 1965 году, М., 1966.
27. С. Г. Струмилин. К проблеме оптимальных пропорций. В кн. Планирование и экономико-математические методы, М., 1964.
28. Н. Ф. Федоренко, П. Бунич. О мощностях и стимулах, Известия, № 183, 1964.
29. Г. Фельдман. К теории темпов народного хозяйства. Плановое хозяйство, № 11—12, 1928.
30. Г. С. Хачатуров. Вопросы обоснования нормативных коэффициентов эффективности капитальных вложений. В кн. Методы и практика определения эффективности капитальных вложений и новой техники. Вып. 4, М., 1963.
31. Г. Шпилько. Динамика и структура основного капитала в экономике США. Мировая экономика и международные отношения, № 9, 1963.
32. Z. Czegwinski. Stopa inwestycji a maksymalizacja spożycia, Ekonomista, Nr. 1, 1965.
33. H. Flakierski. Akumulacja a wzrost gospodarczy. Teorie wzrostu ekonomicznego a współczesny kapitalizm. Warszawa, 1962.
34. H. Flakierski. Studium o stopie akumulacji w USA w latach 1929—1962, Warszawa, 1966.
35. Mały rocznik statystyczny, 1966, Warszawa, 1966.
36. Rocznik statystyczny 1964, Warszawa, 1964.
37. J. Tomala. Relacje kapitalowe w teorii wzrostu gospodarczego, Warszawa, 1963.
38. Vierteljahrshäfte zur Wirtschaftsforschung, Nr. 1, 1964.
39. Vierteljahrshäfte zur Wirtschaftsforschung, Nr. 4, 1964.
40. Wirtschaftswissenschaft, Nr. 10, 1961.
41. Zycie gospodarcze, Nr. 17, 1965.
42. Мировая экономика и международные отношения, № 5, 1965.